

Szeregi Fouriera

Skrzypce i flet grają to samo a^1 (440 Hz), a jednak od razu słyszeć różnicę. Obie fale powtarzają się 440 razy na sekundę, ale mają inny kształt. Fourier pokazał, że każdy rozsądny kształt okresowy to suma sinusów o częstotliwościach $f, 2f, 3f \dots$ z odpowiednimi amplitudami. Ta lekcja pokazuje, jak te amplitudy obliczyć, dlaczego da się to zrobić całką i co z tego wynika dla oscylatora pobudzanego siłą okresową, która nie jest sinusoidą.

CZAS

ok. 3 h teorii + 2 h zadań

ZADANIA

18 zadań w treści, z podpowiedziami i odpowiedziami

ŹRÓDŁA

Feynmana
wykłady z fizyki, t. I, 50-1...50-5; W. E. Boyce, R. C. DiPrima, *Elementary Differential Equations*, rozdz. 10.2–10.4

W TEJ LEKCJI

- 0 Prolog: barwa dźwięku
- 1 Funkcje okresowe i harmoniczne
- 2 Ortogonalność i współczynniki
- 3 Zbieżność, skoki i efekt Gibbsa
- 4 Energia, widmo i oscylator
- 5 Błędne intuicje
- 6 Sprawdź się
- 7 Karta wzorów i co dalej

Prolog: barwa dźwięku

Feynman zaczyna rozdział o harmonicznym od muzyki. Ton muzyczny to drganie ciśnienia powietrza, które powtarza się z okresem T . Wysokość dźwięku zależy od T , ale *barwa* zależy od kształtu jednego okresu. Już pitagorejczycy wiedzieli, że struny o długościach w prostych stosunkach brzmią razem przyjemnie; Feynman tłumaczy to tym, że ich składowe częstotliwości się pokrywają. FLP I-50-1, 50-3

Struna drga jednocześnie w wielu modach: podstawowym o częstotliwości f i wyższych o częstotliwościach $2f, 3f, \dots$ (Dział 11: Fale i dźwięk). Każdy z nich to sinusoida, a ich suma powtarza się z okresem $1/f$. Pytanie Fouriera było odwrotne: czy *każdą* funkcję okresową da się tak złożyć?

Pytanie na start. Fala prostokątna przyjmuje na przemian wartości $+1$ i -1 i skacze między nimi. Czy da się ją złożyć z gładkich sinusów? Jeśli tak, co dzieje się dokładnie w miejscu skoku? Odpowiedź w przykładzie 2.1 i części 3.

1

Funkcje okresowe i harmoniczne

Funkcja f jest **okresowa** z okresem T , jeśli $f(t + T) = f(t)$ dla każdego t . Częstość kołowa podstawowa to $\omega = 2\pi/T$. Funkcje $\cos n\omega t$ i $\sin n\omega t$ dla $n = 1, 2, 3, \dots$ to **harmoniczne**: n -ta wykonuje n pełnych drgań w jednym okresie T , więc też ma okres T . Każda ich kombinacja liniowa ma okres T .

SZEREG FOURIERA

$$f(t) = a_0 + \sum_{n=1}^{\infty} (a_n \cos n\omega t + b_n \sin n\omega t), \quad \omega = \frac{2\pi}{T}.$$

Stała a_0 to wartość średnia. Taką postać zapisuje Feynman. FLP I-50-2 W wielu podręcznikach (np. Boyce i DiPrima) wyraz stały pisze się jako $\frac{a_0}{2}$, żeby wzór na a_0 wyglądał tak samo jak na a_n . To ta sama treść w innym zapisie: zawsze sprawdzaj, której umowy używa źródło.

Wzór obiecuje dwie rzeczy: że współczynniki da się wyznaczyć i że suma rzeczywiście daje f . Pierwsza obietnica jest prosta (część 2), druga wymaga ostrożności (część 3).

ZADANIA · CZĘŚĆ 1

2 zadania · ok. 10 min

1 Jaki jest najmniejszy okres funkcji $\sin 2t + \cos 3t$?

2 Czy $\sin t + \sin \sqrt{2} t$ jest funkcją okresową?

▮▮▮ podstawowe   ▮▮▮ średnie   ▮▮▮ feynmanowskie

2 Ortogonalność i współczynniki

Składowe wektora wyznaczamy rzutem: $a_x = \vec{a} \cdot \hat{x}$, bo wersory są prostopadłe i jednostkowe (lekcja 1.1 Wektory). Dla funkcji na przedziale długości T odpowiednikiem iloczynu skalarnego jest całka iloczynu:

$$\langle f, g \rangle = \int_0^T f(t) g(t) dt.$$

Harmoniczne są względem niego prostopadłe, czyli **ortogonalne**. Dla $n, m \geq 1$:

$$\int_0^T \sin n\omega t \sin m\omega t dt = \int_0^T \cos n\omega t \cos m\omega t dt = \begin{cases} \frac{T}{2}, & n = m \\ 0, & n \neq m \end{cases}, \quad \int_0^T \sin n\omega t \cos m\omega t dt = 0.$$

Dowód: ze wzoru $\sin \alpha \sin \beta = \frac{1}{2}[\cos(\alpha - \beta) - \cos(\alpha + \beta)]$ iloczyn to suma cosinusów, a całka z cosinusa po pełnej liczbie okresów jest zerowa. Gdy $n = m$, zostaje stały wyraz $\frac{1}{2} \cos 0 = \frac{1}{2}$, którego całka po okresie daje $\frac{T}{2}$ (iloczyn $\cos \cdot \cos$ i $\sin \cdot \cos$ analogicznie). FLP I-50-4

Teraz pomnożmy szereg Fouriera przez $\sin m\omega t$ i scałkujmy po okresie. Z całej nieskończonej sumy zostaje jeden wyraz: $b_m \cdot \frac{T}{2}$. Tak samo z cosinusami i ze stałą:

🔧 WSPÓŁCZYNNIKI FOURIERA

$$a_0 = \frac{1}{T} \int_0^T f dt, \quad a_n = \frac{2}{T} \int_0^T f(t) \cos n\omega t dt, \quad b_n = \frac{2}{T} \int_0^T f(t) \sin n\omega t dt.$$

Całkować można po dowolnym przedziale długości T , np. od $-\frac{T}{2}$ do $\frac{T}{2}$.

Przykład 2.1

Fala prostokątna

Okres $T = 2\pi$ (więc $\omega = 1$), $f(t) = 1$ dla $0 < t < \pi$ i $f(t) = -1$ dla $\pi < t < 2\pi$. Wyznacz współczynniki Fouriera.

- 1 $a_0 = 0$: połowa okresu na $+1$, połowa na -1 .
- 2 $a_n = \frac{1}{\pi} \left(\int_0^\pi \cos nt \, dt - \int_\pi^{2\pi} \cos nt \, dt \right) = 0$, bo $\sin nt$ znika w $0, \pi$ i 2π .
- 3 $b_n = \frac{1}{\pi} \left(\int_0^\pi \sin nt \, dt - \int_\pi^{2\pi} \sin nt \, dt \right) = \frac{1}{\pi n} [(1 - \cos n\pi) + (1 - \cos n\pi)] = \frac{2(1 - (-1)^n)}{\pi n}$.
- 4 Dla n parzystych $b_n = 0$, dla nieparzystych $b_n = \frac{4}{\pi n}$.

Wynik: $f(t) = \frac{4}{\pi} \left(\sin t + \frac{\sin 3t}{3} + \frac{\sin 5t}{5} + \dots \right)$.

Sprawdzenie: ten sam wynik podaje Feynman: tylko nieparzyste harmoniczne, z amplitudami odwrotnie proporcjonalnymi do częstotliwości. (FLP I-50-4) W $t = \frac{\pi}{2}$: $\frac{4}{\pi}(1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \dots) = \frac{4}{\pi} \cdot \frac{\pi}{4} = 1 \checkmark$ (szereg Leibniza, lekcja 1.6 Szeregi liczbowe i potęgowe).

Symetria oszczędza rachunki. Jeśli f jest **nieparzysta** ($f(-t) = -f(t)$), to wszystkie $a_n = 0$ i $a_0 = 0$: zostają same sinusy. Jeśli **parzysta**, wszystkie $b_n = 0$: same cosinusy. Fala prostokątna z przykładu 2.1 jest nieparzysta. Ma też symetrię półokresową, $f(t + \frac{T}{2}) = -f(t)$, która usuwa wszystkie parzyste harmoniczne.

Przykład 2.2

Fala piłokształtna

Na przedziale $-\pi < t < \pi$ jest $f(t) = t$, a dalej funkcja powtarza się z okresem 2π . Wyznacz szereg Fouriera.

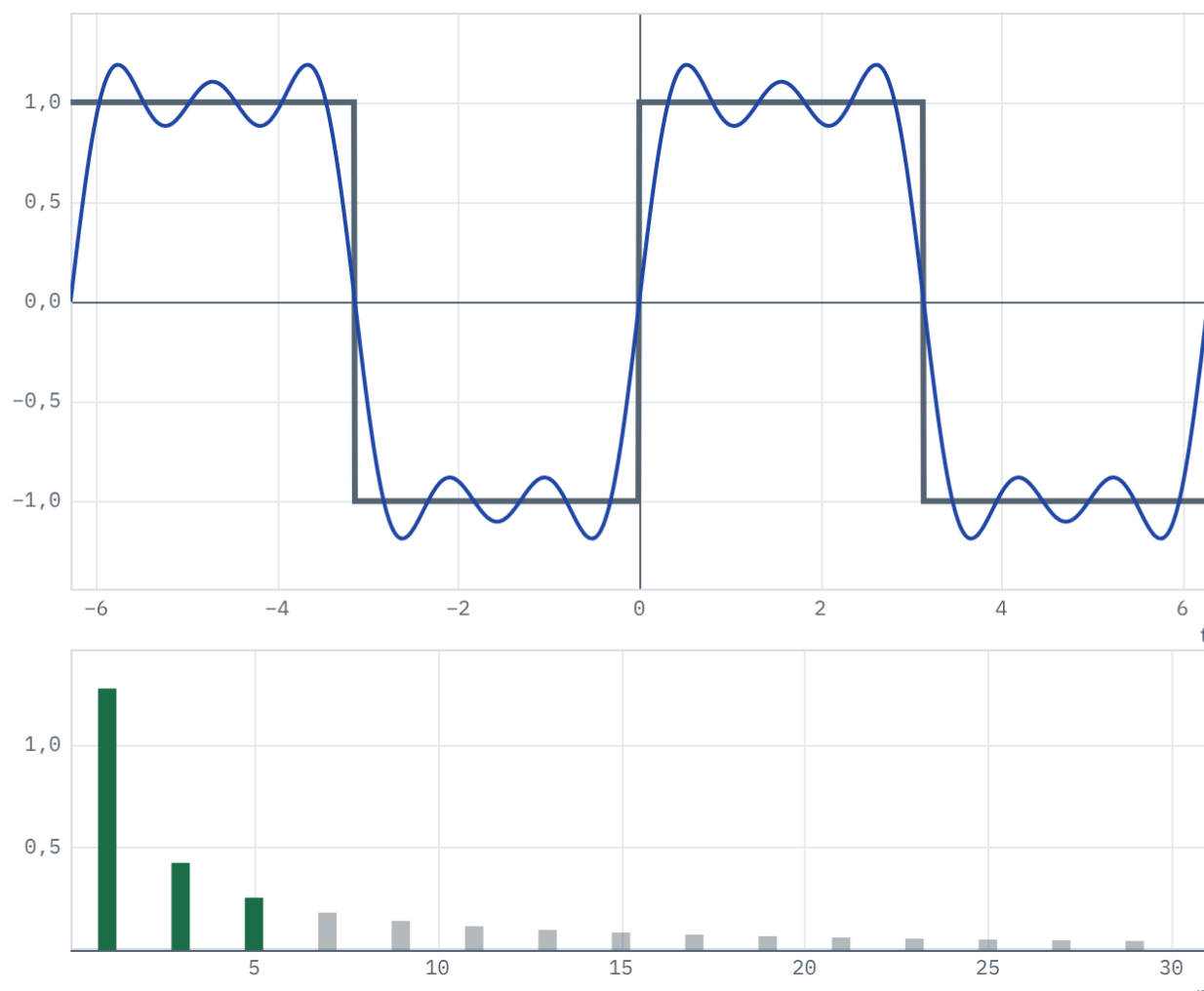
- 1 f jest nieparzysta, więc $a_0 = a_n = 0$.
- 2 $b_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} t \sin nt \, dt = \frac{2}{\pi} \int_0^{\pi} t \sin nt \, dt$. Przez części (lekcja 1.5 Całki): $\int_0^{\pi} t \sin nt \, dt = \left[-\frac{t \cos nt}{n} \right]_0^{\pi} + \frac{1}{n} \int_0^{\pi} \cos nt \, dt = -\frac{\pi \cos n\pi}{n}$.
- 3 $b_n = -\frac{2 \cos n\pi}{n} = \frac{2(-1)^{n+1}}{n}$.

Wynik: $t = 2 \left(\sin t - \frac{\sin 2t}{2} + \frac{\sin 3t}{3} - \dots \right)$ dla $-\pi < t < \pi$.

Sprawdzenie: w $t = \frac{\pi}{2}$: $2(1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \dots) = 2 \cdot \frac{\pi}{4} = \frac{\pi}{2} \checkmark$.

SYMULACJA 1

Suma częściowa szeregu Fouriera dla czterech kształtów fali. Zwiększaj liczbę harmonicznych N . Na górze funkcja i jej przybliżenie, na dole widmo: amplitudy kolejnych harmonicznych. Zwróć uwagę, jak szybko maleją amplitudy dla fali ze skokiem, a jak dla fali ciągłej z załamaniem, i co dzieje się przy skoku.

— funkcja f — suma częściowa S_N — amplitudy harmonicznych

max S_N 1,188

położenie maksimum t 0,524

błąd średniokwadratowy 0,259

moc w sumie S_N (z wyrazem stałym) 93,3 %

Skok: amplitudy maleją jak $1/n$. Przy skoku suma przestrzeliwuje do ok. 1,18 dla dużych N (efekt Gibbsa); ucho tylko się zwęża.

Stan na rysunku: fala prostokątna, $N = 5$; max $S_N = 1,188$ w $t = 0,524$; błąd średniokwadratowy 0,259.

- 1 Oblicz $\int_0^{2\pi} \sin 2t \sin 3t \, dt$ i $\int_0^{2\pi} \sin^2 3t \, dt$.
■ ■ ■
- 2 Podaj współczynniki Fouriera funkcji $3 + 2 \cos t - \sin 4t$ (okres 2π).
■ ■ ■
- 3 Bez całkowania znajdź szereg Fouriera funkcji $\sin^2 t$.
■ ■ ■
- 4 Fala trójkątna: $f(t) = |t|$ dla $-\pi < t < \pi$, okres 2π . Wyznacz szereg Fouriera.
■ ■ ■
- 5 Prostownik jednopółkowy przepuszcza tylko dodatnią połowę sinusoidy: $f(t) = \sin t$ dla $0 < t < \pi$ i 0 dla $\pi < t < 2\pi$. Oblicz a_0 , b_1 i a_2 . Jaka część amplitudy wejściowej stanowi składowa stała?
■ ■ ■
- 6 Prostownik dwupółkowy daje $|\sin t|$. Wyznacz jej szereg Fouriera w okresie 2π .
■ ■ ■ Dlaczego występują tylko parzyste harmoniczne? Jak duża jest teraz składowa stała?

■ ■ ■ podstawowe   ■ ■ ■ średnie   ■ ■ ■ feynmanowskie

3 Zbieżność, skoki i efekt Gibbsa

Czy szereg naprawdę sumuje się do f ? Dla funkcji, z którymi spotkasz się w fizyce, odpowiedź daje twierdzenie Dirichleta.

🔧 TWIERDZENIE O ZBIEŻNOŚCI

Jeśli f i f' są przedziałami ciągłe (w okresie mają skończenie wiele punktów nieciągłości, a w każdym z nich skończone granice z lewej i z prawej), to szereg Fouriera jest zbieżny w każdym punkcie. W punkcie ciągłości sumą jest $f(t)$, a w punkcie skoku średnia granic z lewej i z prawej: $\frac{1}{2}(f(t^-) + f(t^+))$.

por. Boyce i DiPrima, tw. 10.3.1

Feynman zauważa to samo: w miejscu skoku szereg daje wartość w połowie drogi. FLP I-50-4
Dla fali prostokątnej w $t = 0$ wszystkie sinusy są zerowe, a średnia z -1 i $+1$ to właśnie 0 .

3.1 Gładkość a tempo zanikania

Fala prostokątna ma skok i jej współczynniki maleją jak $\frac{1}{n}$. Fala trójkątna jest ciągła, ale ma załamanie (skok pochodnej), i jej współczynniki maleją jak $\frac{1}{n^2}$ (zadanie 2.4). Ogólna reguła: jeśli

$f, f', \dots, f^{(k-1)}$ są ciągłe (także przy sklejeniu sąsiednich okresów), a $f^{(k)}$ ma skoki, współczynniki maleją jak $\frac{1}{n^{k+1}}$, bo całkowanie przez części w $b_n = \frac{2}{T} \int f \sin n\omega t \, dt$ przenosi pochodną na f i wyciąga $\frac{1}{n\omega}$. Ostre krawędzie potrzebują wysokich harmonicznych. Dlatego dźwięk skrzypiec (piła) jest „jaskrawy”, a fletu (blisko sinusa) „miękki”.

3.2 Efekt Gibbsa

Przy skoku suma częściowa S_N przestrzeliwuje. Dla fali prostokątnej ± 1 maksimum S_N dla dużych N wynosi ok. 1,18 i nie spada poniżej 1,179, ile wyrazów byś nie wziął: wraz ze wzrostem N „ucho” przesuwają się coraz bliżej skoku (do $t \approx \pi/(N+1)$ dla nieparzystego N) i robi się węższe, ale nie niższe. W granicy przestrzał to ok. 9% wysokości skoku. To nie przeczy twierdzeniu o zbieżności: w każdym ustalonym punkcie $S_N(t) \rightarrow f(t)$, tylko ucho ucieka do skoku. Inżynierowie widzą to jako „dzwonienie” przy ostrych krawędziach sygnałów po obcięciu wysokich częstotliwości.

ZADANIA · CZĘŚĆ 3

5 zadań · ok. 40 min

- 1 Do jakiej wartości jest zbieżny szereg fali prostokątnej z przykładu 2.1 w punktach $t = 0$, $t = \frac{\pi}{2}$ i $t = \pi$?

- 2 Do czego jest zbieżny szereg piły z przykładu 2.2 w $t = \pi$? Sprawdź bezpośrednio z szeregu.

- 3 Wstaw $t = 0$ do szeregu fali trójkątnej z zadania 2.4 i wywnioskuj sumę $1 + \frac{1}{9} + \frac{1}{25} + \dots$

- 4 Od którego n wszystkie dalsze niezerowe harmoniczne mają amplitudę poniżej 1% amplitudy pierwszej dla fali prostokątnej, a od którego dla trójkątnej?

- 5 W symulacji 1 (fala prostokątna) odczytaj maksimum sumy częściowej dla $N = 9$ i $N = 49$. Gdzie leży to maksimum? Czy przestrzał zniknie dla $N \rightarrow \infty$?

 podstawowe   średnie   feynmanowskie

4 Energia, widmo i oscylator

Energia drgań jest proporcjonalna do kwadratu wychylenia, więc dla dźwięku albo prądu interesuje nas średnia z f^2 . Podnieśmy szereg do kwadratu i scałkujmy po okresie. Z ortogonalności wszystkie iloczyny różnych harmonicznych dają zero, a kwadraty dają $\frac{T}{2}$:

FLP I-50-5

🔊 TWIERDZENIE O ENERGII (RÓWNOŚĆ PARSEVALA)

$$\frac{1}{T} \int_0^T f^2 dt = a_0^2 + \frac{1}{2} \sum_{n=1}^{\infty} (a_n^2 + b_n^2).$$

Średnia moc sygnału to suma mocy poszczególnych harmoniczných: energia rozkłada się na częstotliwości bez wyrazów mieszanych. Wykres $\sqrt{a_n^2 + b_n^2}$ w zależności od n to **widmo** sygnału.

Przykład 4.1

Suma, którą znalazł Feynman

Zastosuj twierdzenie o energii do fali prostokątnej z przykładu 2.1.

- 1 Lewa strona: $f^2 = 1$ wszędzie, średnia 1.
- 2 Prawa: $\frac{1}{2} \sum_{n \text{ nieparz.}} \left(\frac{4}{\pi n}\right)^2 = \frac{8}{\pi^2} \left(1 + \frac{1}{9} + \frac{1}{25} + \dots\right)$.
- 3 Stąd $1 + \frac{1}{9} + \frac{1}{25} + \dots = \frac{\pi^2}{8}$.

Wynik: suma odwrotności kwadratów liczb nieparzystych to $\frac{\pi^2}{8}$. FLP I-50-5

Sprawdzenie: ten sam wynik dało zadanie 3.3 z fali trójkątnej, inną drogą ✓.
Numerycznie 100 000 wyrazów daje 1,23370, a $\frac{\pi^2}{8} = 1,23370$ ✓.

4.1 Postać zespolona

Ze wzoru Eulera (lekcja 1.7 Liczby zespolone i fazory) $\cos n\omega t$ i $\sin n\omega t$ to kombinacje $e^{in\omega t}$ i $e^{-in\omega t}$. Szereg można więc zapisać zwięźlej:

$$f(t) = \sum_{n=-\infty}^{\infty} c_n e^{in\omega t}, \quad c_n = \frac{1}{T} \int_0^T f(t) e^{-in\omega t} dt, \quad c_0 = a_0, \quad c_n = \frac{a_n - ib_n}{2} \quad (n \geq 1), \quad c_{-n} = \overline{c_n} \quad (f \text{ r})$$

Jeden wzór zamiast trzech, a $|c_n|$ to połowa amplitudy n -tej harmoniczných. Ta postać przejdzie w lekcji 4.3 Transformatą Fouriera i delta Diraca w transformatę Fouriera, gdy okres T urośnie do nieskończoności.

4.2 Oscylator pobudzany siłą okresową

Równanie $m\ddot{u} + \gamma\dot{u} + ku = F(t)$ jest liniowe, więc obowiązuje superpozycja (lekcja 4.1 Równania różniczkowe zwyczajne): odpowiedź na sumę sił to suma odpowiedzi. Rozkładamy F na

harmoniczne, każdą traktujemy osobno wzorem na amplitudę drgań wymuszonych z lekcji 4.1,

$$R(\Omega) = \frac{F_0}{\sqrt{m^2(\omega_0^2 - \Omega^2)^2 + \gamma^2\Omega^2}}, \quad \omega_0 = \sqrt{k/m},$$

gdzie $\Omega = n\omega$ to częstość n -tej harmonicznej, a F_0 zastępujemy jej amplitudą F_n . Na koniec składamy wszystko z powrotem. Oscylator działa jak filtr: wzmacnia harmoniczne bliskie ω_0 , tłumi pozostałe. Tak pudło rezonansowe gitary wybiera barwę, a radio wybiera stację (Dział 6: Drgania, rezonans i układy liniowe).

Przykład 4.2

Która harmoniczna wygra

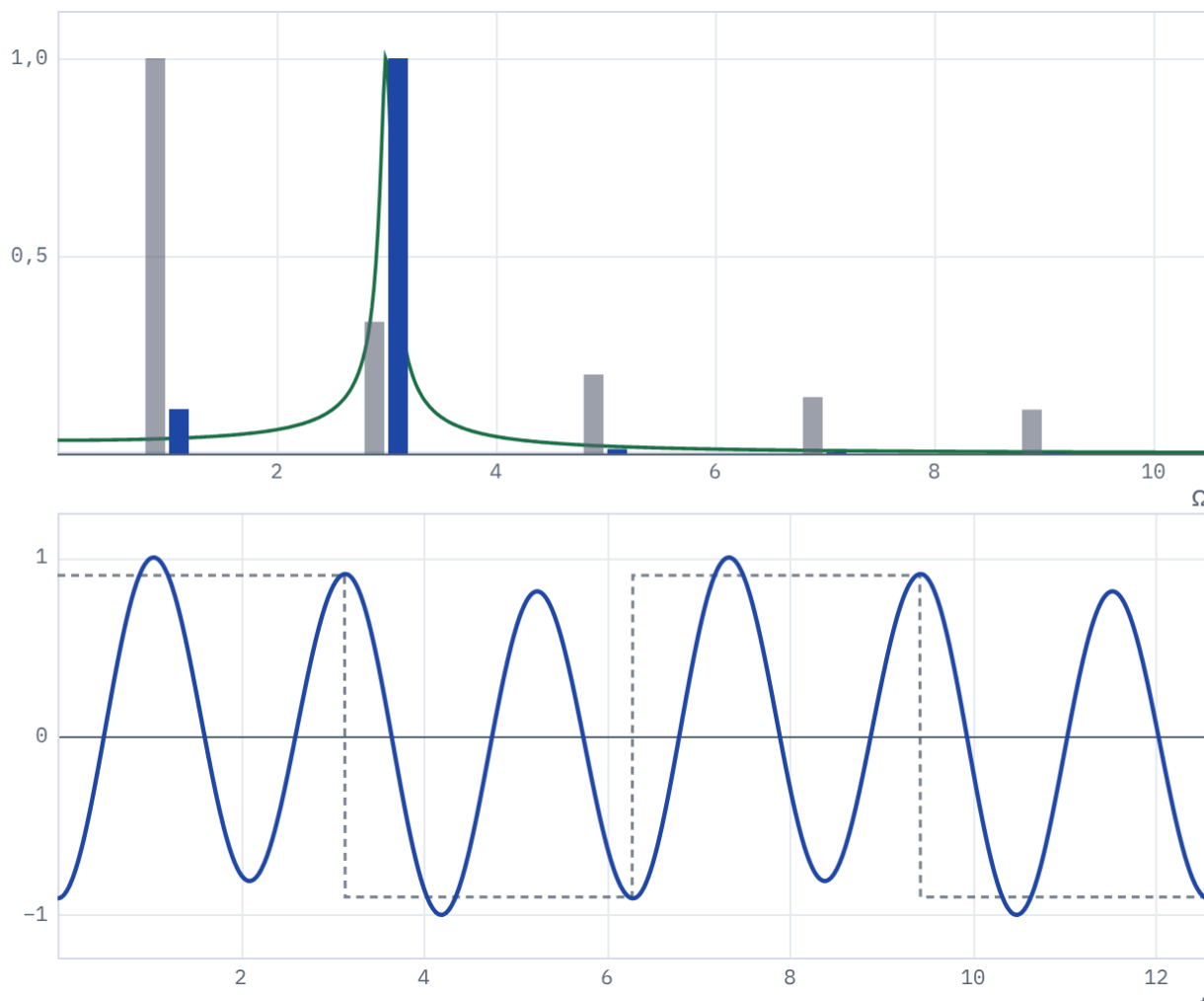
Na oscylator o $m = 1$, $k = 9$ (czyli $\omega_0 = 3$) i $\gamma = 0,1$ działa siła prostokątna ± 1 o okresie 2π (częstość podstawowa $\omega = 1$). Oblicz amplitudy drgań ustalonych dla harmonicznych 1, 3 i 5.

- 1 Amplitudy siły (przykład 2.1): $F_n = \frac{4}{\pi n}$ dla nieparzystych n : 1,273; 0,424; 0,255.
- 2 $n = 1$: $\frac{1,273}{\sqrt{(9-1)^2 + 0,1^2}} \approx 0,159$.
- 3 $n = 3$: $\Omega = \omega_0$, pierwszy nawias znika: $\frac{0,424}{0,1 \cdot 3} \approx 1,415$.
- 4 $n = 5$: $\frac{0,255}{\sqrt{(9-25)^2 + 0,5^2}} \approx 0,016$.

Wynik: amplitudy 0,159; 1,415; 0,016. Trzecia harmoniczna siły, trzy razy słabsza od pierwszej, daje drgania prawie 9 razy większe.

Sprawdzenie: oscylator drga w praktyce sinusoidalnie z częstością 3, choć siła ma okres 2π (symulacja 2) ✓. Gdyby ω_0 wynosiło 2, rezonansu by nie było, bo fala prostokątna nie ma drugiej harmonicznej (zadanie 4.5).

SYMULACJA 2 Oscylator pobudzany falą prostokątną. Na górze widmo siły (słupki), krzywa rezonansowa oscylatora i widmo odpowiedzi. Na dole przebieg siły i ustalone drgania w czasie. Zmieniaj częstotliwość własną ω_0 i tłumienie γ : rezonans pojawia się tylko tam, gdzie siła ma harmoniczną.

— harmoniczne siły   — harmoniczne drgań   — krzywa rezonansowa (skala względna)   — drgania $u(t)$

dominuje harmoniczna $n = 3$

jej amplituda 1,415

amplituda 1. harmonicznej 0,159

max $|u|$ 1,562

$\omega_0 \approx 3$: harmoniczna siły $n = 3$ trafia w rezonans i drgania są prawie sinusoidą o częstotliwości 3, choć siła ma okres 2π .

Stan na rysunku: $\omega_0 = 3,00$, $\gamma = 0,10$; dominuje harmoniczna $n = 3$ (amplituda 1,415), pierwsza 0,159.

- 1 Narysuj widmo sygnału $2 \sin t + \cos 3t + \sin 3t$ i oblicz jego średnią moc $\frac{1}{T} \int f^2 dt$.
■ ■ ■
- 2 Zastosuj twierdzenie o energii do pily z przykładu 2.2 i oblicz $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^2}$.
■ ■ ■
- 3 Oblicz współczynnik zespolony c_1 fali prostokątnej z przykładu 2.1 wprost z całki i sprawdź, że $c_1 = \frac{a_1 - ib_1}{2}$.
■ ■ ■
- 4 Jaki procent średniej mocy fali prostokątnej niesie pierwsza harmoniczna? Ile niosą pierwsza, trzecia i piąta razem?
■ ■ ■
- 5 Powtórz przykład 4.2 dla $\omega_0 = 2$ (czyli $k = 4$), a potem dla $\omega_0 = 5$. Która harmoniczna dominuje i dlaczego wyniki tak się różnią?
■ ■ ■

■ ■ ■ podstawowe   ■ ■ ■ średnie   ■ ■ ■ feynmanowskie

5 Błędne intuicje

× „Funkcji z przerwami nie da się rozłożyć na sinusy, bo sinusy są gładkie.”

Da się: nieskończona suma gładkich funkcji może mieć skok. W punkcie skoku szereg daje średnią (część 3).

× „Im więcej wyrazów, tym mniejszy przestrzał przy skoku.”

Przestrzał Gibbsa (ok. 9% skoku) zostaje dla każdego N ; zmienia się tylko jego szerokość i położenie (zadanie 3.5).

× „Wyraz stały to a_0 albo $\frac{a_0}{2}$, i to jest ta sama liczba.”

To dwie umowy zapisu, a liczba a_0 jest w nich różna (w drugiej dwa razy większa). Sprawdź, której używa źródło.

× „Oscylator pobudzany siłą o okresie T drga z okresem T i kształtem podobnym do siły.”

Okres tak, kształt niekoniecznie: oscylator wzmacnia harmoniczną bliską ω_0 i może drgać prawie sinusoidalnie z jej częstotliwością (przykład 4.2).

× „Do opisu sygnału wystarczy kilka pierwszych harmonicznych.”

Zależy od gładkości. Dla fali trójkątnej tak, dla prostokątnej potrzeba ich dziesięć razy więcej przy tej samej dokładności amplitud (zadanie 3.4).

6 Sprawdź się

1 Jak obliczyć b_n ?

$$b_n = \frac{2}{T} \int_0^T f(t) \sin n\omega t \, dt.$$

2 Dlaczego mnożenie przez $\sin m\omega t$ i całkowanie wyłuskuje jeden współczynnik?

Bo harmoniczne są ortogonalne: całki iloczynów różnych harmonicznych są zerowe.

3 Które współczynniki znikają dla funkcji nieparzystej?

a_0 i wszystkie a_n : zostają same sinusy.

4 Do czego zbiega szereg w punkcie skoku?

Do średniej granic z lewej i z prawej.

5 Jak szybko maleją współczynniki funkcji ze skokiem, a jak ciągłej z załamaniem?

Jak $\frac{1}{n}$ i jak $\frac{1}{n^2}$.

6 Zapisz twierdzenie o energii.

$$\frac{1}{T} \int_0^T f^2 \, dt = a_0^2 + \frac{1}{2} \sum (a_n^2 + b_n^2).$$

7 Dlaczego oscylator o $\omega_0 = 2$ nie wpada w rezonans pod działaniem fali prostokątnej o $\omega = 1$?

Fala prostokątna nie ma parzystych harmonicznych, więc nie ma składowej o częstotliwości 2.

SZEREG I WSPÓŁCZYNNIKI

$$f = a_0 + \sum (a_n \cos n\omega t + b_n \sin n\omega t), \quad \omega = 2\pi/T$$

$$a_0 = \frac{1}{T} \int_0^T f; \quad a_n = \frac{2}{T} \int_0^T f \cos n\omega t; \quad b_n = \frac{2}{T} \int_0^T f \sin n\omega t$$

nieparzysta: same sin; parzysta: same cos;

$$f(t + \frac{T}{2}) = -f(t): \text{ same nieparzyste } n$$

$$\text{prostokątna } \pm 1: \frac{4}{\pi} \sum_{n \text{ nieparz.}} \frac{\sin nt}{n}; \text{ piła } t: 2 \sum \frac{(-1)^{n+1} \sin nt}{n}$$

$$\text{trójkątna } |t|: \frac{\pi}{2} - \frac{4}{\pi} \sum_{n \text{ nieparz.}} \frac{\cos nt}{n^2}$$

ZBIEŻNOŚĆ, ENERGIA, ZASTOSOWANIA

skok: średnia z obu stron; przestrzał Gibbsa ok. 9% skoku

$$\text{skok: } \sim \frac{1}{n}; \text{ załamanie: } \sim \frac{1}{n^2}$$

$$\frac{1}{T} \int f^2 = a_0^2 + \frac{1}{2} \sum (a_n^2 + b_n^2)$$

$$c_n = \frac{1}{T} \int_0^T f e^{-in\omega t} dt = \frac{a_n - ib_n}{2} \quad (n \geq 1), \quad c_0 = a_0$$

układ liniowy: każdą harmoniczną osobno, $R(n\omega)$, potem suma

Do przeczytania u Feynmana

- **Obowiązkowo:** t. I, 50-1...50-5 (tony muzyczne, szereg Fouriera, barwa i konsonans, współczynniki, twierdzenie o energii).
- **Dla chętnych:** 50-6 (odpowiedź nieliniowa: skąd biorą się harmoniczne, których w sile nie było).

Do przeczytania w podręcznikach matematyki

- **W. E. Boyce, R. C. DiPrima, *Elementary Differential Equations and Boundary Value Problems*:** 10.2 (szeregi Fouriera), 10.3 (twierdzenie o zbieżności, efekt Gibbsa), 10.4 (funkcje parzyste i nieparzyste).
- **K. A. Stroud, *Engineering Mathematics*:** szeregi Fouriera, z dużą liczbą przykładów sygnałów.

Gdy okres rośnie do nieskończoności, harmoniczne zagęszczają się w ciągłe widmo, a szereg przechodzi w całkę: transformatę Fouriera (4.3 Transformata Fouriera i delta Diraca). Szeregi Fouriera wrócą też w równaniach cząstkowych (4.7 Równania cząstkowe: fale, dyfuzji i Laplace'a): drgania struny i stygnięcie pręta rozkłada się na mody, a każdy mod zachowuje się prosto. W fizyce: fale i dźwięk (Dział 11: Fale i dźwięk).

Odpowiedzi

Zadania • część 1

- Okresy składników: π i $\frac{2\pi}{3}$. Najmniejsza wspólna wielokrotność: 2π (2 okresy pierwszego, 3 drugiego). Częstość podstawowa $\omega = 1$; to harmoniczne $n = 2$ i $n = 3$.
- Nie. Wspólny okres T musiałby być całkowitą wielokrotnością 2π i $\frac{2\pi}{\sqrt{2}}$, czyli $\sqrt{2}$ byłby ilorazem liczb całkowitych, a jest niewymierny. Takie funkcje (prawie okresowe) nie mają szeregu Fouriera w sensie tej lekcji.

Zadania • część 2

- 0 i π (czyli $\frac{T}{2}$).
- $a_0 = 3, a_1 = 2, b_4 = -1$, reszta zero. Skończona suma harmonicznym jest swoim własnym szeregiem Fouriera: rozkład jest jednoznaczny, tak jak składowe wektora w bazie.
- $\sin^2 t = \frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cos 2t$; $a_0 = \frac{1}{2}, a_2 = -\frac{1}{2}$. Okres to w rzeczywistości π , więc w okresie 2π występuje tylko parzysta harmoniczna.
- $a_0 = \frac{\pi}{2}; a_n = \frac{2}{\pi} \int_0^\pi t \cos nt \, dt = \frac{2((-1)^n - 1)}{\pi n^2}$, czyli $-\frac{4}{\pi n^2}$ dla nieparzystych n i 0 dla parzystych. $|t| = \frac{\pi}{2} - \frac{4}{\pi} \left(\cos t + \frac{\cos 3t}{9} + \frac{\cos 5t}{25} + \dots \right)$.
- $a_0 = \frac{1}{2\pi} \int_0^\pi \sin t \, dt = \frac{1}{\pi} \approx 0,318$. $b_1 = \frac{1}{\pi} \int_0^\pi \sin^2 t \, dt = \frac{1}{2}$. $a_2 = \frac{1}{\pi} \int_0^\pi \sin t \cos 2t \, dt = -\frac{2}{3\pi} \approx -0,212$. Składowa stała to ok. 32% amplitudy; pozostałe harmoniczne usuwa się filtrem, żeby dostać napięcie stałe.
- Funkcja parzysta: $a_0 = \frac{2}{\pi} \approx 0,637$, $a_n = -\frac{4}{\pi(n^2-1)}$ dla parzystych n ($a_2 = -\frac{4}{3\pi}, a_4 = -\frac{4}{15\pi} \dots$), zero dla nieparzystych. Prawdziwy okres $|\sin t|$ to π , więc w zapisie z okresem 2π zostają tylko harmoniczne 2, 4, 6... Składowa stała jest dwa razy większa niż w prostowniku jednopółkowy, a najniższa harmoniczna ma podwojoną częstotliwość, więc łatwiej ją odfiltrować.

Zadania • część 3

- 0 (skok z -1 na $+1$, średnia), 1, 0 (skok z $+1$ na -1).
- Do 0, średniej z π (granica z lewej) i $-\pi$ (z prawej). Z szeregu: $\sin n\pi = 0$ dla każdego n ✓.
- $|0| = 0 = \frac{\pi}{2} - \frac{4}{\pi} \left(1 + \frac{1}{9} + \frac{1}{25} + \dots \right)$, więc suma odwrotności kwadratów liczb nieparzystych to $\frac{\pi^2}{8} \approx 1,2337$. Funkcja jest ciągła w 0, więc szereg zbiega do $f(0)$.
- Prostokątna: $\frac{b_n}{b_1} = \frac{1}{n} < 0,01$ dla $n > 100$, czyli od $n = 101$. Trójkątna: $\frac{a_n}{a_1} = \frac{1}{n^2} < 0,01$ dla $n > 10$, czyli od $n = 11$. Mniej więcej dziesięć razy mniej harmonicznym (6 niezerowych zamiast 51) wystarcza do tej samej dokładności.
- Ok. 1,182 w $t \approx 0,31$ dla $N = 9$ i ok. 1,179 w $t \approx 0,063$ dla $N = 49$, czyli w $t \approx \pi/(N+1)$. Przestrzał dąży do $\frac{2}{\pi} \int_0^\pi \frac{\sin x}{x} \, dx - 1 \approx 0,179$ (ok. 9% skoku o wysokości 2): nie znika, tylko się zwięża.

Zadania • część 4

- Słupki: 2 przy $n = 1$ i $\sqrt{1^2 + 1^2} = \sqrt{2}$ przy $n = 3$. Moc $\frac{1}{2}(4 + 1 + 1) = 3$.

2. Lewa strona: $\frac{1}{2\pi} \int_{-\pi}^{\pi} t^2 dt = \frac{\pi^2}{3}$. Prawa: $\frac{1}{2} \sum \frac{4}{n^2} = 2 \sum \frac{1}{n^2}$. Stąd $\sum \frac{1}{n^2} = \frac{\pi^2}{6} \approx 1,645$: słynny problem bazylejski, rozwiązany przez Eulera w 1735 roku.

3. $c_1 = \frac{1}{2\pi} \left(\int_0^{\pi} e^{-it} dt - \int_{\pi}^{2\pi} e^{-it} dt \right) = \frac{1}{2\pi} \cdot \frac{(1-e^{-i\pi})-(e^{-i\pi}-e^{-2i\pi})}{i} = \frac{4}{2\pi i} = -\frac{2i}{\pi}$. Z $a_1 = 0$, $b_1 = \frac{4}{\pi}$: $\frac{0-i \cdot 4/\pi}{2} = -\frac{2i}{\pi} \checkmark$.

4. $\frac{1}{2} \left(\frac{4}{\pi}\right)^2 = \frac{8}{\pi^2} \approx 81\%$. Z trzecią $\frac{8}{\pi^2} \cdot \frac{10}{9} \approx 90\%$, z piątą $\approx 93\%$. Ostatnie 7% to ostre krawędzie, rozłożone na nieskończenie wiele harmonicznych.

5. $\omega_0 = 2$: amplitudy 0,424; 0,085; 0,012. Dominuje pierwsza, rezonansu nie ma, bo fala prostokątna nie ma drugiej harmonicznej. $\omega_0 = 5$: amplitudy 0,053; 0,027; 0,509. Piąta harmoniczna wygrywa prawie dziesięciokrotnie. Oscylator „słyszy” tylko te składowe siły, które są blisko jego częstości własnej.

Matematyka · Szeregi Fouriera. Źródła: R. P. Feynman, R. B. Leighton, M. Sands, *The Feynman Lectures on Physics*, t. I (Addison-Wesley 1963; New Millennium Edition 2011), 50-1...50-6; W. E. Boyce, R. C. DiPrima, *Elementary Differential Equations and Boundary Value Problems*, rozdz. 10.2–10.4; K. A. Stroud, *Engineering Mathematics*. Wszystkie liczby w przykładach policzone na nowo.